

ירושלים בתורה (ח) /

נחלת בנימין – נחלת שכינה (חלק ב)

ידי הגובה עד האלים ולשלוט בעולם, מתוך תפיסה שהגובה הפיזי מבטא עליונות וכוח.

למטרה זו מתאגדים בני האדם בעיר אחת ומתחילים לבנות מגדל שיגיע עד השמים – וה' מגיב על כך בבליטת השפה האחת ובהפצתם על פני כל הארץ. כשמגמת האחדות של הקיבוץ האנושי כולו היא מרידה בקב"ה, זוהי המטרה שמשמשת שפתם האחת – התגובה האולטימטיבית היא מניעת המרידה על ידי בליטת שפתם והפצתם.

טענתנו העיקרית היא שהתיקון לחטאו של דור הפלגה היא מציאותם של העיר ירושלים ושל המקדש שבתוכה, שכל עניינם הוא לשום בהם את שמו של הקב"ה (דברים י"ב, ה, יא): להיות משכן לשמו של הקב"ה בעולם, שאליו ינהרו כל הגויים (ראה להלן), ובכך יכירו במלכות ה'. בדבר זה יש תיקון עתידי לכל מרכיבי החטא:

- המקדש הנו מגדל, אך ראשו אינו בשמים, והוא אינו הגובה ביותר
 - לא האדם, על גבהותו וביטחונו העצמי, הוא שעומד במרכז המקדש, כי אם השכנת שמו של הקב"ה
 - אחדותו של הקיבוץ האנושי במקדש, מגמתה התבטלות למציאות העליונה של מלכות ה', ובאופן זה היא מביאה לא לפירוד ולהפצה אלא דווקא לשלום (ראה להלן).
- התיאור השלם והמלא ביותר של תיקון זה הוא אולי בחזון אחרית הימים בישיעהו:

והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב וירנו מדרכיו ונלכה בארחתיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה.

כי יום לה' צב-אות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה. ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא והאלילים כליל יחלף. ובאו במערות צרים ובמחלות עפר מפני פחד ה' ומהדר גאנו בקומו לערץ הארץ. ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות לחפר פרות ולעטלפים. לבוא בנקרות הצרים ובסעפי הסלעים מפני פחד ה' ומהדר

בחלקו האחרון של השיעור הקודם עמדנו על משמעות מיקומו היחסי הנמוך של בית המקדש. בשיעור זה נשלים את העיון בסוגיית גובהו של המקדש.

א. המקדש – תיקון למגדל בבל

מגדל בבל הנו ככל הנראה הדוגמה הקדומה ביותר לעבודה זרה,¹ ואחד הביטויים המובהקים שלה בו הוא הבנייה לגובה – "ומגדל וראשו בשמים" (בראשית י"א, ד). להלן ננסה להראות כי המקדש מהווה בכמה וכמה מובנים תיקון למגדל בבל.

היזמה לבניית המגדל מתוארת כך:

ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ (שם).

הפרשה מדגישה את האחדות ששררה בין בוני המגדל:

ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (שם, א).
ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכלם (שם, ו).

התוצאה של ירידת ה' לראות את העיר ואת המגדל הייתה הפצת בוניו על פני כל הארץ והפסקת בניין העיר.²

המפרשים נחלקו מה היה חטאם של דור הפלגה, שלא נתפרש בכתובים. ברם, נראה שמגמת הפרשה מבוארת במדרשו של רבי אלעזר ברבי שמעון (בראשית רבה לח ז):

'ויהי בנסעם מקדם' – הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו: אי אפשר לא בו ולא בא-לוהותו.

במקום הכרת הטוב, שתהווה המשך לבניין המזבח לה' על ידי נח, בונים הם עיר, ובה מגדל וראשו בשמים, מתוך מגמה לעשות שם לעצמם, "ובכך גילו את דעתם שאין הם סומכים עוד על ה' שהושיע את אבותיהם ואתם ממוות ואבדון, אלא סומכים על כוחם ועוצם ידם בלבד... ותפסו הלכה למעשה את עצת הנחש 'והייתם כא-להים' ידעי טוב ורע" (בראשית ג', ה), ונתדמו במעשה זה לה'גברים אשר מעולם אנשי השם' (שם ו, ד), שבמעשיהם הביאו חורבן ושיממון לעולם.³

כאמור, בתכניתיהם של בוני המגדל יש דגש על בנייה לגובה: "הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים". כפי שראינו בהרחבה בשיעור הקודם, בניית עיר ומגדל שראשו בשמים היא מאפיין מובהק של עובדי עבודה זרה, השואפים להגיע על

1 זן בכך בהרחבה הרב א' סמט, עיונים בפרשות השבוע, ירושלים ה'תשס"ב, עמ' 21-30.

2 אין בכוונתנו לעסוק בתוכנה של פרשת מגדל בבל. נדון כאן רק במספר היבטים הקושרים פרשה זו למקדש.

3 מתוך סיכומו של יהודה קיל לפרשה, פירוש דעת מקרא, עמ' רצב.

היה נראה שהמקדש והמגדל שניהם על תכלית אחד שיהיה מרכז הקבוץ להתאסף שם כל הנפזרים לאגודה וחבורה אחת להיות כלם כאיש אחד חברים כמ"ש 'ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו' (תהלים ק"ב) שכל אחד יהיה דורש טובת הכלל ולא טובת עצמו. אמנם דור הפלגה בשורש היו להיפוך היינו כי ההתכללות שהיה בבית המקדש היה מעלמא דחיבורא עד שגם הדומם סייע לזה שכל אבן נעתק וישב לו במקומו ונתחבר עם חברו שאצלו כדכתיב 'הבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה' (מ"א ו'). ובנין המגדל היה מעלמא דפירודא. אמנם תכלית כוונתם בבנין המגדל היה כלפי מה שראו חורבן דור המבול שנמחו מן העולם בשביל שלא ידעו להזהר ברוחם לדאוג בעד טובת הכלל להיות כלול אחד מחבירו שלא יתנגדו ויקטרוגו אחד על חברו, שכל אחד דרש רק טובת עצמו לעשות כל הישר בעיניו להתפשט ולהרחיב גבולו וכח התפשטותו גם בתוך גבול חברו ומלאה הארץ חמס ואחר שראו סופם עמדו על שורש דבר הכשלון שנכשלו דור המבול ורצו להשלים חסרון זה על ידי שיתאספו כולם לארץ שנער ששם ננערו מתי מבול. והוא מה שבנאו המגדל בעומק ולא בהר להורות שרצונם לקבל תקיפות מכח קדושה שהוא סגור וכבוס תחת ידם כי המקדש שרומז לקבלת עול מלכות שמים הוא במקום היותר גבוה שארץ ישראל גבוה יותר מכל הארצות וירושלים גבוה מכל ארץ ישראל והר הבית גבוה מכל ירושלים וזה רומז ששם יבטלו כל ישראל דעתם נגד רצון השי"ת והמגדל היה בארץ שנער שהיא עמוקה מכל הארצות ובבקעה ורומז שרצו בכחם ועוצם ידם היינו לכבוס כח קדושה שנוטלים אותו בעקשות לפעול על ידו היפוך משרשו שבקדושה. והענין הוא כי מעשה המגדל שעשה נמרוד וצלמו של נבוכדנצר והערים שבנה פרעה כולם ענין אחד להם שהיה רצונם להמשיך כח מן הקדושה שישפיע עליהם טובה בהכרח לפי שלא היו רוצים להשתעבד תחת הקדושה.

תמצית דבריו, שחטא דור הפלגה עומד מול בניין המקדש. המגדל התחיל להיבנות במקביל לתחילת בנייתו בקדושה של בית אברהם, והוא נבנה מהפסולת של אחורי קדושת בית המקדש. ההבדל העצום ביניהם הוא שמגמת המקדש להגיע להתכללות הכול, ובכלל זה הדומם, ולחבר את המציאות כולה לבוראה, ואילו בוני המגדל התכללו יחדיו למגמה הפוכה למגמת הקדושה, כי לא רצו להשתעבד לקב"ה.

ב. ההתגלות בהר סיני – תיקון למגדל בבל

בספרו לנתיבות ישראל מעמיד הרב צבי יהודה קוק את מעמד הר סיני כניגוד למגדל בבל:

העמידה על ההר הזה כשהיא לעצמה פעלה את פעולתה במדרגתה המיוחדת, 'ישראל שעמדו על הר סיני – פסקה זוהמתם' (שבת קמו ע"א). כשם ש'אור מגדל [בבל, י"ל] משכח' (סנהדרין קט ע"א), מתוך הרושם של

גאונו בקומו לערץ הארץ. חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא (ישעיהו ב', ב-ד, יב-כא).

בנבואה זו מתואר תיקון חטא דור הפלגה על כל מרכיביו:

- באחרית הימים יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות, וזאת לא רק במובן הרוחני של ההכרה הכללית בחשיבותו, אלא גם במובן הפיזי: הוא יהיה הגבוה ביותר, ובכך תהיה זהות בין משמעותו הרוחנית לבין המופע הפיזי שלו (נרחיב על כך בסוף השיעור).
- העמים כולם ינהרו אליו על מנת ש'ירנו מדרכיו ונלכה בארחתיו – כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם".
- משפט ה' את העמים יביא שלום: הכרת העולם במלכות ה' והתבטלותו בפניו יביאו לשוויון בין בני האדם כולם ולאחדות מחודשת, שאינה משרתת התפארות והאלהה עצמית, ואדרבה, היא נובעת מן ההכרה האנושית בקב"ה כמקור כל הכוחות.
- בהמשך מתאר הנביא את המציאות שבה "נשגב ה' לבדו", וכל העצמים הגבוהים – גאה ורם, עצים, הרים נישאים, מגדלים, חומות, אוניות תרשיש – כולם מושפלים ובטלים פיזית בפני מלכות ה'.

זהו אפוא התיקון המלא לחטא דור הפלגה: בני האדם אינם מציבים להם עוד כמטרה את גובהם שלהם, כי אם את דבר ה' אשר בראש ההרים, ומטרת הקיבוץ שוב אינה האלהה עצמית, אלא הכרת העולם כולו במלכות ה'.

בירושלים, הקרויה "עיר" (ראה כתובות קא ע"ב, "אין עיר אלא ירושלים"), נבנה מקדש שראשו הרוחני (אך לא הגשמי) בשמים, וחלף ההפצה על פני כל הארץ הופך הוא ל"תלפיות – תל שכל פיות פונים בו" (ברכות ל ע"א). בעיר הזאת בוחר הקב"ה לשכן שמו, ואת השם עושה הוא לדוד, בדמותה של שושלת נצחית שתוכל לבנות מקדש ולעבוד את ה'.

בית יעקב⁴ בפירושו לפרשת נח משווה בין הפרשיות:

רבי שמעון פתח 'הבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה' (מ"א ו'). פתיחה זו רומזת ענין בנין המגדל, שהיה דוגמא לבנין בית הבחירה בירושלים זה לעומת זה. שלפי שהשי"ת התחיל לבנות באותה שעה את תולדות בית אברהם אבינו ע"ה שהיה התחלה לבנין בית המקדש שהוא גמר וחותם הקדושה כדאיתא בזוהר הקדוש במדבר (דף ק"ז ע"א) לזאת נתעורר גם כן בהאומות חשק לבנות המגדל שיהיה מתדמה בתכליתו לבנין המקדש על הגוון מבחוץ. כי ענין המקדש היה עסק של התחברות והתכללות של כלל ישראל ונבנה על אבן שתיה שממנו הושתת הארץ שהיא מקום שהחיבור נראה מפורש בעולם.

ובנין המגדל שבנו דור הפלגה הוא מהפסולת שקבלו ממה שנסתעף מהאחורים של קדושת בית המקדש ודימו לעשות עיר ומגדל בתבנית מגדל דוד ועיר ירושלים כדאיתא בסתרי תורה נח (דף ע"ד ע"ב).

4 רבי מרדכי יוסף מאיזביצא, ורשה תר"ן.

להלן נראה כי כמה נביאים מתייחסים למציאות עתידית שבה יהיו הר בית ה' והמקדש במקום גבוה מאוד. משמעות השינוי היא שלעתיד לבוא לא יהיה כל פער בין המציאות הפיזית לבין המציאות הרוחנית: המקום הגבוה מבחינה פיזית יהיה גם המקום המשמעותי מבחינה רוחנית, ולהפך. במציאות העתידית תתבטל השניות בעולם ותתגלה בו האחדות האלוהית. כמובן, המציאות אינה מגבילה ח"ו אותו ית' באיזה אופן שהוא, אך במציאותו הממשית של הר בית ה' בראש ההרים יתקיים "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא" (ישעיהו ב', יז).

ג. לעתיד לבוא יימוטו ההרים, אך הר ציון יהיה נכון⁶

חזון אחרית הימים מתאר כי הר בית ה' יהיה נכון בראש ההרים (ישעיהו ב', ב; מיכה ד', א) – בניגוד להתמוטטות יתר ההרים, המתוארת בכמה מקומות במקרא, למשל: "כי הנה ה' יצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ ונמסו ההרים תחתיו והעמקים יתבקעו כדונג מפני האש כמים מגרים במורד" (מיכה א', ג-ד); "עמד וימדד ארץ, ראה ויתר גוים, ויתפצצו הררי עד, שחו גבעות עולם, הליכות עולם לו" (חבקוק ג', ו); "וירקידם כמו עגל לבנון ושריון כמו בן ראמים" (תהילים כ"ט, ו); "ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן" (שם ק"ד, ד); "המעתיק הרים ולא ידעו, אשר הפכם באפר" (איוב ט', ה); וראה גם תהילים מ"ו. התמוטטות ההרים מסמלת את שבירת העבודה הזרה: הקב"ה נאבק בפולחן האלילי של אלוהי העמים.

הר ציון, לעומת זאת, יישאר נכון, והתנשאותו המתוארת בנבואה בישיעיהו ב' באה לו אפוא מהשפלת יתר ההרים האליליים על ידי ה' השוכן עליו. דברים דומים על יציבותו של הר ה' מופיעים גם במקומות אחרים, למשל: "שיר המעלות הבטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב" (תהילים קכ"ה, א).

כיוון שהר ה' לא יימוט, לא תימוט גם ירושלים, השוכנת עליו, כדרך שתימוטנה יתר הערים היושבות על ההרים. וכן נאמר ביואל: "וידעתם כי אני ה' א-להיכם שכן בציון הר קדשי והיתה ירושלים קדש וזרים לא יעברו בה עוד... מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה... ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור" (יואל ז', ז-ט); ובזכריה: "ביום ההוא יגן ה' בעד יושב ירושלים" (זכריה י"ב, ח), "וישבו בה וחרם לא יהיה עוד וישבה ירושלים לבטח" (שם י"ד, יא).

לסיכום: תיאור המציאות העתידית מורה על ניגוד ברור בין ההרים, שיימוטו כחלק מן המאבק האלוהי בעבודה הזרה, לבין הר ציון, שיישאר נכון ולא יימוט; ניגוד זה מבטא את נצחיותו של מקום עבודת ה' ואת זמניותם של מקומות העבודה הזרה.

'עשיית שם' בניגוד לשמו הגדול של א-להים חיים ומלך עולם, כן עמידת הרגלים באותו מקום, המזומן מלמעלה בדבר ד' לשם מתן התורה, היא הפסיקה את הטמטום האנושי והגבלת זוהמתו וקבעה את הבסיס הנפשי לפתחון החדירה של הדבקות הנשגבה בד' א-להינו המחיה את כולנו היום. ענינה של מדרגה זו מתבטא הוא בשלילת הנכריות, בקביעת העמדה הישראלית בניגוד לאומות העולם, ביסוד הזכירה הא-להית הפנימית המתמדת לעומת הגויים שהם הנם 'שכחי א-להים' (תהילים ט', יח). ו'אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו' (הגדה של פסח). יש עניין בסדור העמידה הזאת הצריכה לגופה, העושה את יצירת האופי בכונניות האזנים לשמיעת הקול, המתגלה מתוך ערפלי הטוהר. 'אזנים כרית לי' (שם מ', ז) – 'אזן ששמעה על הר סיני' (קידושין כב ע"ב) את מצות החרות העליונה (לנתיבות ישראל ח"א עמ' קלט).

לעומת העמדה המבולבלת של אותם בני אדם, המבקשים לעשות להם שם, עם תפוצתם על פני הארץ, בנסיעתם מקדם 'מקדמונו של עולם', כאילו לא בהמשך השפע השמימי הא-להי, האינסופי, הנצחי, המאיר לארץ ולדרים עליה ומחיה את כולם, אלא בהעפלת האפלת מיגדלם הארצי, המצומצם והמוגבל, בניגוד ניתוק אל מול פני השמים וכלפי מקורו העליון והנאמן, לעומת זאת הופיעה העמידה על ההר מתוך התייבבות תחתיתו של 'הנשואים על כנפי נשרים' בזכירת ברית קדומים והקרואים אדם בכל אמתת צלמו ודמות תבניתו, זו המקבילה אל ההתגלות בערפלי הטוהר והמכוונת מישרים אל הארת מקור החיים ומשגב הישע. לעומת טמטום אורו של אותו המגדל המשכח, המשכיח את השם הגדול ואת הזכר המרומם, המטשטש את בהירות התרשמותו האמתית של האדם, אשר לפיכך נפוצו הגויים שכחי א-להים – הנה באה טהרת האויר ופסיקת הזוהמא של זאת העמידה-על-ההר, בהתבשמות עדניה ותפארת עדייה, שפיתחה את ראיית הקולות ושכללה את שמיעת הדברים, האירה בה את השראת השם הגדול, הנקרא על עם סגולתו, וקבעה לו מתוכה, בתכונת האופי של דבקות החיים הא-להית, את כח הזכרון של כל מעשה נפלאותיו וכל התיחדות הויתו (שם עמ' קנו-קנז).

הרב צבי יהודה רואה במעמד הר סיני תיקון לחטא דור הפלגה. רצונם של בוני המגדל לעשות שם לעצמם משכחת את עשיית השם לקב"ה, ואילו עמידת בני ישראל למרגלות ההר הביאה (מלבד הפסקת הזוהמה) לשלילת הנכריות. מעניינים גם הניגודים בין עמידתם של בני ישראל "בתחתית ההר" (שמות י"ט, יז) לקבלת התורה לבין העפלת בוני המגדל לשמים על ראשו, ובין האוויר המשכח של המגדל לבין טהרת האוויר במעמד הר סיני, שאפשרה ראיית קולות.⁵

6 נחום אברהם התייחס לסוגיה זו במאמרו "התפתחותו של מוטיב ירושלים עיר הנצח בספרות המקרא", על הפרק 10, תשנ"ו, עמ' 7-14. המאמר גם מרכז מקורות בסוגייתנו, ואת חלקם הבאנו בסעיף זה.

5 יש מקום להרחבה רבה על היחס בין הר סיני והר המוריה בסוגייתנו, אך לא נוכל להאריך בכך בשיעור זה.

כשהוא שלם קרוי הר, הא אין השכינה חוזרת לתוכה עד שתיעשה הר, שנאמר 'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יד), ואומר 'זכור ה' לבני אדם את יום ירושלים' (תהילים קל"ז, ז), אימתי כשיעקרו יסודותיה הימנה 'האומרים ערו ערו עד היסוד בה' (שם).

* * *

בשיעור הבא נשוב בע"ה לעסוק בהשראת השכינה בנחלת בנימין: נעמוד על הראיות לקביעה זו, ועל משמעות ההקבלה בין בית אל וירושלים.

ד. לעתיד לבוא ישכון בית המקדש במקום גבוה

מדברי הנביאים עולה בבירור כי המקדש העתידי ישכון במקום גבוה, כחלק מן המקום המרכזי שיתפוס בהיותו מקום השראת שכינה עולמית ובגודלו ועצמתו. כך למשל נאמר בפתח תיאור המקדש ביחזקאל: "במראות א-להים הביאני אל ארץ ישראל ויניחני אל הר גבה מאד ועליו כמבנה עיר מנגב" (יחזקאל מ', ב).

בחזון אחרית הימים, שכבר נידון בשיעור זה, מתאר הנביא ישעיהו (וכן מיכה ד', א-ג) את מרכזיותו של בית המקדש עבור העמים כולם:

והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב וירנו מדרכיו ונלכה בארחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם (ישעיהו ב', ג-ג).

רבים מן המפרשים מבינים כי המילים "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות" מתייחסות למעמדו הרוחני והערכי של הר בית ה', כמקום מרכזי שהכול יכירו בעליונותו ובחשיבותו ויעלו אליו למשפט. ברם, מהמשך אותו פרק נראה כי אין לפסול את ההבנה שהכוונה למיקום נישא גם במישור הפיזי:

כי יום לה' צב-אות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה. ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא והאלילים כליל יחלף (ישעיהו ב', יב-יח).

הנביא קושר בבירור בין גובה פיזי לבין חשיבות רוחנית, ועל כן נראה שבדרך דומה יש להבין גם את ראשיתה של הנבואה: הר ה' יהיה נכון בגובה, בראש ההרים, גם במובן הפיזי.

לאור זאת, יש מקום להעלות אפשרות כי בקיעת הר הזיתים בנבואת אחרית הימים של זכריה (זכריה י"ד, ד) תביא ממילא גם לגביהת הר המוריה, וממקום גבוה זה יצאו המים החיים אל הים הקדמוני ואל הים האחרון (שם, ח).⁷

נסיים חלק זה בדברי התוספתא בברכות (פ"א ה"ו), הקושרת בין חורבן לנמיכות ובין החזרת שכינה לגבהות:

כיוצא בו 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון' (תהילים ע"ו, ג) – וכי מה ראה הכתוב להחזיר לה שם הראשון? הרי הוא אומר 'כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת' (ירמיהו ל"ב, לא), יכול אף עכשיו הרי היא באף ובחמה, תלמוד לומר 'ההר חמד א-להים לשבתו' (תהילים ס"ח, ז), הרי היא בחמדה ובתאוה, מלמד שכיפר לה חורבנה. מניין שאין השכינה חוזרת לתוכה עד שתיעשה הר? תלמוד לומר 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון', מצינו

 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ה *
 * עורך: בעז קלוש *
 * *****
 * בית המדרש הווירטואלי שלי ישיבת הר עציון *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * *****

7 אפשר לראות בכך שיבה של המציאות העתידית למציאות הבראשיתית, שבה שכן גן העדן במקום גבוה, ונהרות יצאו ממנו להשקות את העולם.